فصلنامه مطالعات عمران شهری
دوره دوم، شماره پنجم، تابستان ۱۳۹۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۵/۳۱
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۲۰

بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی شهری مطالعه موردی: شهر ایلام

طیبه اکبری[۱]

چکیده

امروزه جوامع در پی وقوع شرایط اضطراری در تلاش هستند که هر چه سریع‌تر به وضعیت پیش از بحران دست یابند. از این رو در سال‌های اخیر به موضوع تاب‌آوری توجه بیشتری شده است. بعد اجتماعی که یکی از ابعاد اصلی تاب‌آوری است، به بررسی ظرفیت اجتماعی جوامع در مواقع بحران می‌پردازد. این پژوهش با هدف بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی شهر ایلام به روش توصیفی – تحلیلی انجام گرفته است. جامعه آماری آن را ساکنان شهر ایلام تشکیل می‌دهد که تعداد ۳۸۱ نفر از آنها به روش تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای و متناسب با نسبت جمعیت نواحی انتخابی، انتخاب شده است. پرسشنامه پژوهش محقق ساخته است که از طریق روایی صوری و پایایی آلفای کرونباخ به میزان ۰/۸۵ مورد تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آماره‌های توصیفی و استنباطی در نرم‌افزار SPSS انجام شد. نتایج حاکی از آن داشت که تاب‌آوری اجتماعی در شهر ایلام در سطح نامطلوبی قرار دارد. همچنین از بین محلات انتخابی، محله سعدی با میانگین رتبه ۳/۱۰ دارای بیشترین تاب‌آوری و محله بانبرز با میانگین رتبه ۱/۶۴ دارای کمترین میزان تاب‌آوری اجتماعی است.

واژگان کلیدی: تاب‌آوری، تاب‌آوری اجتماعی، شهر ایلام.

[۱]. کارشناس ارشد مدیریت جهانگردی، ایلام، ایران. پست الکترونیک: tayebehakbari34@yahoo.com

مقدمه

واقعیت این است که نمی‌توان به طور کامل مانع از پیامدهای سوانح طبیعی شد. زیرا برخی از آن‌ها پیچیدگی‌های زیادی داشته و غیرقابل پیش‌بینی‌اند. بنابراین بهتر است که ظرفیت و توان جامعه را برای مقاومت در برابر سوانح بهبود بخشید. یکی از استراتژی‌های بین‌المللی سازمان ملل متحد، برای کاهش بلایا ایجاد تاب‌آوری جوامع در برابر سوانح طبیعی است (استراتژی بین‌المللی سازمان ملل متحد برای کاهش بلایای طبیعی، ۱۳۹۱: ۱). تاب‌آوری ظرفیت اضافی یا توانایی یک سیستم برای هضم اختلال است و به بیانی دیگر تاب‌آوری به این نکته اشاره دارد که وقتی جامعه‌ای در معرض خطر قرار گرفت تا چه میزان قدرت مدیریت و بازگشت به شرایط اولیه را دارد (رمضان‌زاده و بدری، ۱۳۹۳: ۱۲۸).

در حال حاضر بسیاری از سازمان‌های دولتی و غیردولتی تقویت تاب‌آوری گروه‌ها و جوامع را در اولویت قرار داده و از طریق تحقیق، تهیه و توسعه برنامه‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و اقدامات آموزشی به مدیریت سوانح پرداخته‌اند. هنگامی که بلایای طبیعی رخ می دهد، شهرها با خطرات بیشتری مواجه هستند و پیامدهای آن نسبت به هر محیط و سکونتگاه دیگری، بدتر است. با افزایش و رشد شهری شدن افزایش آلودگی‌ها و حوادث و بلایای طبیعی که مدام در محیط شهری رخ می‌دهد، سال‌ها تلاش و زحمت و کار برای توسعه و پیشرفت مکرر و پیوسته نابود می‌شود (مهدیزاده، ۱۳۹۵: ۱۲۷۵). بنابراین، از این‌رو است که تبیین رابطه تاب‌آوری در برابر تهدیدات و کاهش اثرات آن، با توجه به نتایجی که در بر خواهد داشت و تأکیدی که این تحلیل بر بعد تاب‌آوری دارد، از اهمیت بالایی برخوردار است. در واقع هدف از این رویکرد کاهش آسیب‌پذیری شهرها و تقویت توانایی‌های شهروندان برای مقابله با خطرات ناشی از تهدیدات نظیر وقوع سوانح طبیعی است (Mitchell, 2012: 3).

در روزهای ۶ و ۷ آبان‌ماه سال ۱۳۹۴ بارش ۳۲۴ میلمتری باران سبب بروز رخداد سیل در شهر ایلام شد. بر اثر این حادثه ۴ نفر فوت و ۲۰ مصدوم بر جای گذاشت و بیش از ۲۰ هزار واحد مسکونی، تجاری و آموزشی، یک هزار دستگاه خودرو و بخشی از تأسیسات زیربنایی و راه‌های اصلی و فرعی این استان آسیب دید. همچنین حدود ۲۵ کیلومتر از مسیل موجود در سطح شهر تخریب و ویران گردید (پژوهشکده سوانح طبیعی، ۱۳۹۴: ۸). پس از وقوع این رخداد در مناطق شهری، برنامه‌ریزی‌هایی برای بازسازی منطقه به سرعت آغاز شد، اما انتخاب نوع برنامه بازسازی و اسکان اضطراری تا دائم، با توجه به شرایط سانحه و شهر همواره مهم و مورد توجه بوده است.

یکی از مهمترین ابعاد مورد توجه به‌منظور بازسازی مناطق آسیب‌دیده و حتی کاهش خسارات وقوع حوادث طبیعی، بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی جوامع می‌باشد که این پژوهش با این هدف صورت گرفته است. با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی شهر ایلام و امکان وقوع حوادث طبیعی همچون سیل، رانش زمین، زلزله و ... در این شهر، لازم است میزان تاب‌آوری اجتماعی آن مورد بررسی قرار گیرد. مسئله‌ای که در اینجا مطرح است این است که میزان تاب‌آوری اجتماعی شهر ایلام چگونه است؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تاب‌آوری

مفهوم تاب‌آوری به وسیله هولینگ[1] در سال ۱۹۷۳ با انتشار مقاله‌ای تحت عنوان «تاب‌آوری و مقاومت سیستم‌های اکولوژیکی» بیان شده است. پس از آن این مفهوم به طور وسیع در ادبیات روانشناسی، اقتصاد و علوم اجتماعی نیز وارد

[1] . Holling

شد (Schouten, et al, 2009). بعد اجتماعی که یکی از ابعاد اصلی تاب‌آوری است، از تفاوت ظرفیت اجتماعی در بین جوامع به دست می‌آید (رمضان‌زاده لسبویی، ۱۳۹۲: ۷۶). در فرهنگ لغات واژه تاب‌آوری، توانایی، بازیابی یا بهبود سریع، تغییر، شناوری و کشسانی و خاصیت ارتجاعی و انعطاف‌پذیری ترجمه شده است، توانایی یک شخص یا سازمان برای بهبودی سریع پس از یک بدبختی و یا امری ناخوشایند (Collins English Dictionary, 2014: 1819). تاب‌آوری اجتماعی از دید محققان این امر تعاریف متفاوتی دارد؛ مثلاً، در تعریفی به معنی توانایی گروه‌ها یا جوامع برای انطباق با تنش‌های خارجی و آشفتگی‌ها و توانایی واحدهای اجتماعی در تقلیل مخاطرات، انجام فعالیت‌های بازیابی برای کاهش از هم‌گسیختگی اجتماعی و توانایی برای بهره‌گیری از فرصت‌ها. در تعریف روان‌شناسی به معنی توانایی فرد برای دور شدن و عقب‌نشینی کردن در مقابل مصائب و حوادث، ظرفیت سازگاری موفق، عملکرد مثبت در پی شوک‌های طولانی‌مدت و شدید (Ghadiri, et al, 2008: 9). به‌عبارتی دیگر تاب‌آوری اجتماعی ظرفیت مقاومت در برابر شوک‌ها و اختلالات در سیستم‌های فنی و اکولوژیکی می‌باشد (کاظمی، ۱۳۹۴: ۷۸). کولبورن در تعریف تاب‌آوری اجتماعی، آن را به بخش قابل تغییر سیستم‌های اجتماعی مانند تطبیق‌پذیری و تغییرپذیری مربوط دانسته و دو شاخصه برای آن تعیین نموده است: سرمایه اجتماعی و ظرفیت تطبیق‌پذیری (Colburn, 2011: 8-9).

تاب‌آوری اجتماعی با دارا بودن سه ویژگی که وجوه پاسخگویی مردم به حوادث غیرمترقبه را شامل می‌گردد، شناخته می‌شود. این سه جنبه (وجه) عبارتند از: مقاومت، بازیابی و خلاقیت. اجتماعی که از تاب‌آوری بالایی برخوردار باشد ظرفیت نمایش هر سه ویژگی ذکرشده در بالا را نیز دارد (Maguire, Hagan, 2007).

تاب‌آوری برای مقابله با سانحه موضوعی فراتر از آمادگی در برابر آن است و به فاکتورهای مختلفی مانند نوع مردمی که در جامعه زندگی می‌کنند و منابعی که در دسترس می‌باشد، بستگی دارد (Institute of British Columbia, 2012: 13). وجود گروه‌های اجتماعی با شرایط اجتماعی، اقتصادی و میزان آسیب‌پذیری متفاوت در یک اجتماع به این معنی است که تاب‌آوری گروه‌های مختلف در یک جامعه نسبت به یک حادثه متفاوت است. گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماع مانند سالخوردگان، بچه‌ها و یا افراد با شرایط نامساعد اجتماعی ممکن است منابع و امکانات کمتری به منظور مقابله با بلایا در دسترس داشته باشند. شرایط اجتماعی باعث می‌شود که تعدادی از اعضای جامعه در اثر مصیبت‌های وارده کمتر تأثیرپذیر باشند و بعضی‌ها بیشتر (Oxfam, 2005: 1). در این حالت ایجاد شرایط مساعد به منظور توانا ساختن گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی نوعی خلاقیت محسوب می‌شود و باعث ارتقای تاب‌آوری اجتماعی می‌گردد (Maguire & Hagan, 2007: 18). به عنوان مثال وجود شبکه‌های اجتماعی نزدیک و صمیمی سبب ارتقای تاب‌آوری بزرگسالان در برابر جنبه‌های منفی پیری می‌شود (Yee & Melichar, 2014, 453).

در یک جمع‌بندی کلی از مفاهیم تاب‌آوری اجتماعی، می‌توان، توانایی مردم در گروه‌های اجتماعی رسمی و غیررسمی در مواجهه با بحران در شرایط اضطراری در زمان بازسازی با استفاده از منابع فردی و جمعی به اشتراک گذاشتن آموزه‌های آن دانست.

شاخص های مربوط به سنجش تا بآوری اجتماعی از دید نظریه‌پردازان

ادگر (۲۰۰۰) مهاجرت و استرس، جابجایی قابل توجه جمعیت، همکاری و مشارکت شهروندان، همبستگی اجتماعی، داشتن هویت واحد، حس تعلق، وجود امنیت و فراگیری اجتماعی (Adger, 2000). سطح اقتصادی، میزان شغل، نرخ جرم و جنایت را به عنوان سنجه‌های میزان تاب‌آوری اجتماعی جوامع برمی‌شمارد (Adger, 1997: 20). پلینگ و هایگ (۲۰۰۵)

معتقدند که روابط اجتماعی غیررسمی بهترین منبع برای حفظ ظرفیت‌ها به‌منظور ساخت تاب‌آوری اجتماعی و تغییر جهت جمعی است (Pelling and High, 2005). کاتر (۲۰۰۸) می‌نویسد تاب‌آوری اجتماعی می‌تواند از طریق ثروت، بیمه، دسترسی به منابع مالی، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت اجتماعی و درک خطر از سوی جامعه افزایش یابد (Cutter et al., 2008: 9). واس (۲۰۰۸) معتقد است ظرفیت مشارکت و توزیع عادلانه دانش و قدرت عناصر اصلی تاب‌آوری اجتماعی است (Voss, 2008).

سینر و همکاران (۲۰۰۹) در پژوهشی چهار عنصر میزان دارایی، انعطاف‌پذیری، ظرفیت برای خودسازماندهی و ظرفیت یادگیری یک جامعه را به عنوان اجزا کلیدی تاب‌آوری اجتماعی معرفی می‌کنند و معتقدند تاب‌آوری اجتماعی در سه مقیاس محلی، منطقه‌ای و ملی قابل بررسی است، در حالی که این سه سطح به یکدیگر مرتبط‌اند (Cinner et al., 2009: 3). راس و همکاران (۲۰۱۰) معیارهای تاب‌آوری اجتماعی را در هفت دسته اصلی اجتماعی، انسانی، طبیعی، فیزیکی یا کالبدی، مالی، فرهنگی و دولتی تقسیم بندی می‌کنند و معتقدند با این هفت حوزه اصلی می توان تاب‌آوری اجتماعی را تقویت نمود (Ross et al., 2010).

بر اساس ملاحظات ابریست و همکاران (۲۰۱۰) تاب‌آوری اجتماعی، ظرفیت افراد برای دسترسی به سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی (سرمایه های معرفی شده توسط بوردیو) است، نه فقط به‌منظور انطباق با شرایط گوناگون (ظرفیت واکنشی) بلکه همچنین به منظور خلق شرایط مثبت (ظرفیت پیش‌بینانه) و توسعه رقابت در مواجه با خطر (Obrist, 2010: 289). در این میان نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد و حفظ تاب‌آوری اجتماعی بسیار کلیدی است.

ماگویر و هاگان بر اساس جمع‌بندی نظرات تعدادی از اندیشمندان معیارهایی را برای سنجش تاب‌آوری اجتماعی معرفی کردند که عبارتند از: اعتماد، مدیریت، سرمایه اجتماعی، میزان اشتراکات مابین ساکنان، پیوستگی اجتماعی و حس اجتماع، تقسیم کار و همکاری، ارزش‌ها، نگرش‌ها و هنجارهای حاضر، ارتباطات و اطلاعات، منابع مورد نیاز (Maguire & Hagan, 2007: 19). علاوه بر موارد ذکر شده نظریه‌پردازان دیگری نیز درخصوص تاب‌آوری اجتماعی به معرفی شاخص پرداخته‌اند. جمع‌بندی نظریات گوناگون حاکی از این مطلب است که با آنکه در مورد فاکتورهایی که باعث تاب‌آوری می‌شوند و نحوه اندازه‌گیری آنها اتفاق نظر وجود ندارد (Cutter et al., 2008: 7). لیکن شاخص‌های مطرح شده از نظریه‌پردازان گوناگون گاه با یکدیگر همپوشانی دارند.

با توجه به اینکه پژوهش‌های گسترده‌ای در زمینه ابعاد مختلف تاب‌آوری اجتماعی صورت گرفته است، همچنین ابعاد تاب‌آوری اجتماعی نیز گسترده می‌باشد. بنابراین شاخص‌ها و متغیرهایی که در زمینه سنجش آن به کار می‌روند نیز حیطه گسترده‌ای را به خود اختصاص می‌دهد. بعد از بررسی متون و ادبیات تاب‌آوری (Lucini, 2015, Lei et al, 2013, Chelleri, 2012, Aldrich, 2012, Folek et al, 2010, Cutter et al, 2008) و همچنین ویژگی‌های جامعه هدف، بهترین و کاربردی‌ترین شاخص‌ها و متغیرهایی که در بعد اجتماعی – فرهنگی به سنجش تاب‌آوری اجتماعی کمک می‌کند به شرح زیر می‌باشد: دلبستگی به مکان، همبستگی اجتماعی، حمایت اجتماعی، ایمنی و امنیت، روابط اجتماعی، مشارکت، آگاهی، تنوع منابع، عدالت و برابری، هویت، کارایی جامعه محلی و اعتماد به آن، انعطاف‌پذیری (پرتوی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی در زمینه تاب‌آوری اجتماعی صورت گرفته است که هر کدام از دیدگاه متفاوتی این مؤلفه را مورد ارزیابی قرار داده‌اند به عنوان مثال؛ رضایی، (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی و نهادی جوامع شهری در برابر سوانح طبیعی مطالعه‌ی موردی: زلزله‌ی محله‌های شهر تهران، به این نتیجه دست یافت که از میان

شاخص‌های مورد مطالعه، شاخص میزان خسارت با وزن ۰/۳۸۳ و شاخص ظرفیت جبران خسارت با وزن ۰/۲۸۱ از بعد اقتصادی، دارای بیشترین اهمیت و شاخص عملکرد نهادی با وزن ۰/۱۲۷ و شاخص توانایی بازگشت با وزن ۰/۱۰۴ از نظر اهمیت در شرایط متوسط و شاخص بستر نهادی و روابط نهادی از بعد نهادی با اوزان ۰/۰۵۶ و ۰/۰۴۹ دارای اهمیت کمتری هستند. همچنین با توجه به روش پرومیت، اولویت‌بندی نهایی محله های مورد مطالعه نشان داد که محله‌های قیطریه، ستارخان، نارمک و قلعه‌مرغی از نظر تاب آوری اقتصادی و نهادی به ترتیب در رتبه‌های اول تا چهارم قرار دارند. فرزاد و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان ارزیابی و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز، به این نتیجه دست یافتند که میزان میانگین تاب‌آوری شهر تبریز برابر ۲/۲۳ است (پایین‌تر از ۳) که نشان می‌دهد در مجموع خبرگان براین نظر اعتقاد دارند که تبریز از لحاظ تاب آوری در وضعیت کاملاً مطلوبی نیست. بااین حال بعد اجتماعی – فرهنگی بالاترین رتبه را در تاب آوری کلان شهر تبریز دارد. پرتوی و همکاران (۱۳۹۵)، در مقاله ای با عنوان طراحی شهری و تاب‌اوری اجتماعی بررسی موردی: محله جلفا اصفهان به این نتیجه دست یافتند که توجه به مؤلفه هایی چون ارتقای کیفی محیط، هویت، انعطاف‌پذیری، همه شمولی، فضاهای آموزش‌دهنده و تعاملات اجتماعی در طراحی محلات، سبب ارتقای تاب‌آوری اجتماعی می گردد. جعفریان و همکاران (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی و اقتصادی در برابر زلزله در بجنورد به این نتیجه دست یافتند که شهر بجنورد با ضریب همبستگی در معیار اجتماعی ۰/۰۲۰- با سطح معنی داری ۰/۹۳۶ فاقد معناداری و در معیار اقتصادی با ضریب همبستگی ۰/۶۳۲ با سطح معنی‌داری ۰/۰۵ دارای معنا می‌باشد. پیران و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان بررسی نقش تاب‌آوری اجتماعی در موفقیت فرایند بازسازی جوامع روستایی درب آستانه و باباپشمان پس از زلزله سال ۱۳۸۵دشت سیلاخور، استان لرستان، نشان دادند که ظرفیت بالای تاب آوری اجتماعی جوامع مذکور، توانایی جذب شوک‌های ناشی از رخداد زلزله را با توجه به خصوصیات جامعه شناختی و هنجارهای موجود در این جوامع داشته است و نیز دانش بومی جامعه روستایی لرستان به عنوان بخشی از سرمایه اجتماعی، امکان حذف مرحله اسکان موقت و موفقیت در برنامه‌های بازسازی را ممکن نموده است. به علاوه نوع برنامه‌ها و نحوه اجرای آن‌ها توسط سازمان‌های مسئول نیز، در جهت موفقیت و تسریع فرایند بازسازی تأثیرگذار بوده است. همچنین براساس نتایج به دست آمده در بخش ارزیابی میزان تاب آوری اجتماعی دو روستا، تاب آوری اجتماعی هر دو در مجموع زیاد و عدد نهایی تاب آوری شان نزدیک به هم ارزیابی گردیده است. نوروزی و همکاران (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان سنجش مؤلفه‌های مؤثر اجتماعی در تاب‌آوری منطقه ۲۱ شهر تهران، نشان داد سطح تاب‌آوری کل منطقه در برابر بحران پایین است. از بین مؤلفه‌های سازنده و اثرگذار بر تاب‌آوری اجتماعی – فرهنگی، شاخص ویژگی‌های جمعیتی بیشترین اثر را در افزایش تاب‌آوری محلات داشته و ناحیه ۵ تاب‌آورترین ناحیه در سطح منطقه می‌باشد. محمدی و همکاران (۱۳۹۶) مقاله‌ای با عنوان تبیین و ارزیابی مؤلفه‌های تاب‌آوری نهادی و اجتماعی در سکونتگاه‌های خودانگیخته شهری ناحیه منفصل شهری نایسر شهر سنندج، انجام دادند که نتایج پژوهش حاکی از درجات بسیار پایین تاب‌آوری نهادی و اجتماعی این سکونتگاه نسبت به حد بهینه این معیارهاست.

اما آنچه که در این پژوهش مورد بررسی است؛ میزان تاب‌آوری اجتماعی شهر ایلام و رتبه‌بندی مناطق مختلف آن از نظر میزان تاب‌آوری است. در پژوهش‌های پیشین با استفاده از ابزارها و روش‌های مختلف میزان تاب‌آوری و شناسایی مؤلفه‌های آن صورت گرفته است. در این مقاله با مطالعه پژوهش‌های فوق و مبانی نظری مرتبط با آن شاخص‌های اصلی تاب‌آوری اجتماعی استخراج و سپس با استفاده از ابزار پرسشنامه و نظرسنجی از ساکنان برخی از محلات شهر ایلام، میزان تاب‌آوری اجتماعی شهر ایلام تعیین و محلات رتبه‌بندی شده‌اند.

معرفی محدوده پژوهش

شهر ایلام مرکز استان ایلام از نظر موقعیت جغرافیایی در ۴۶ درجه و ۲۶ دقیقه طول شرقی و ۳۲ درجه و ۳۸ دقیقه عرض شمالی واقع شده است و از نظر موقعیت جغرافیایی در غرب کشور قرار دارد. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۳۶۳ متر است، این شهر در دره‌ایی کوهستانی و در دامنه جنوبی کبیر کوه از سلسه جبال زاگرس واقع شده است (مهندسین مشاور طرح و آمایش، ۱۳۹۲: ۱۱). در سال ۱۳۸۸ مساحت شهر ایلام برابر ۱۷۰۱/۴۲ هکتار بوده که به چهار منطقه، ۱۴ ناحیه و ۳۸ محله شهری تقسیم شده است. با توجه به اینکه جمعیت شهر ایلام در سرشماری عمومی سال ۱۳۷۵ برابر ۱۲۶۳۴۶ نفر گزارش شده، تراکم کلی یا تراکم ناخالص جمعیت که نسبت جمعیت به سطح شهر را نشان می‌دهد برابر ۷۳/۵ نفر در هکتار بوده است. شهر ایلام براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ دارای جمعیتی معادل ۲۱۵۵۴۳ نفر می‌باشد که ازاین تعداد ۱۰۹۲۳۷ نفر مرد و تعداد ۱۰۶۳۰۶ نفر زن هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

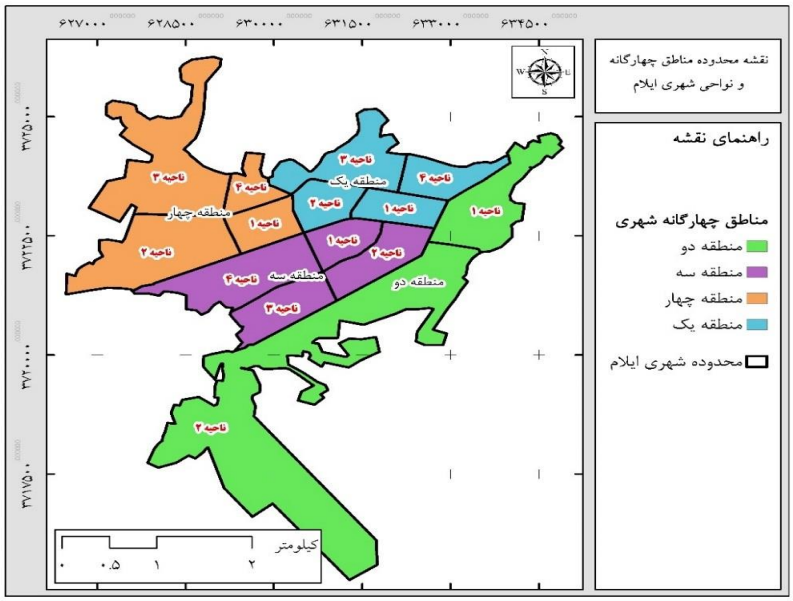

شکل (۱): موقعیت و مکان شهر ایلام

منبع: نگارنده.

بعد از جنگ، جامعه ایلام دچار نوعی فردگرایی شد. یکی از نمونه‌های بارز تغییر فرهنگی که ساخت و سازهای دوران بازسازی عامل آن بود، جدا شدن و تفکیک خانواده به چندین خانواده دو تا حداکثر پنج نفره بود. نتیجه آن از بین رفتن روح همکاری و همفکری در میان خانواده‌های سنتی بود. بدین‌ترتیب حریم‌ها و فضاها در شهر و معماری به شدت خصوصی و جدا شدند. مهمترین نشانه‌های فرهنگی در ایلام زبان، لباس، تزیینات، بافت و مناسبات اجتماعی آنهاست. بافت شهر ایلام بافت قومی است. از گذشته دور چند فامیل بزرگ و سرشناس در ایلام سکونت داشته که تقریباً شجره اهالی به این فامیل‌ها می‌رسند. در جامعه عشایری ایلام ساختار اجتماعی مبتنی بر سلسله مراتب ایلی است و افراد از جایگاه اجتماعی خود مطلع و به آن احساس تعلق می‌کنند. با وجود تحولات تاریخی، هیچگاه درگیری بین محله‌ای در ایلام وجود نداشته است. مراودات فرهنگی در سایه مسائل اجتماعی آرام آرام از بین رفته و به فراموشی سپرده شده است. امروزه نوع و شکل لباس به عنوان نمادی فرهنگی، به دلیل ارتباطات جدید به سوی یکنواختی گرایش پیدا کرده

و تفاوت‌های ظاهری مثل گذشته به چشم نمی‌خورد. در نتیجه چنین مسأله‌ای میزان تعلق خاطر منطقه‌ای کم شده است. در شهر ایلام خانواده هم چنان بر اساس سنت عمل می‌کند و بر کلیه عرصه‌های زندگی افراد سیطره منطقی دارد. تحت تأثیر نظام‌های ارزشی بی آن که فشاری اعمال شود، افراد خانواده مؤظفند قواعد را رعایت کنند. لذا خانواده نهادی پایه‌ای و بسیار مهم محسوب می‌شود. منطقه ایلام را می‌توان یکی از متجانس‌ترین استان‌های کشور از لحاظ مذهب نامید. پاسداری از ارزش‌های دینی در ایلام به عنوان شاخصه‌ای تاریخی فرهنگی همواره مطرح است. در شهر ایلام خوشبختانه احساس هویت جمعی ناشی از دید مذهبی وجود دارد و بدین سبب مردم نسبت به هم علاقه‌مند و وفادار هستند. در شهر ایلام هنوز گسیختگی اجتماعی پیش نیامده است و جامعه دچار بلاتکلیفی نیست. تعلقات گروهی و روحیه تعاون و همکاری هنوز مشاهده می‌شود. سنت‌های بومی ایلام علاوه بر اینکه برخاسته از فرهنگ حاکم جامعه هستند، هر یک بر اساس نیازهایی که مردم دارند به وجود آمده و با کارکردها و سودمندی معنوی که دارند، هنوز پویایی خود را از دست نداده‌اند (حیدری، ۱۳۸۸: ۵۸–۷۷).

مواد و روش تحقیق

مقاله‌ی حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش بررسی، توصیفی – تحلیلی است. جامعه آماری این پژوهش را خانوارهای شهر ایلام تشکیل می‌دهد که ۵۹۴۴۰ خانوار هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). حجم نمونه نیز با استفاده از فرمول کوکران معادل ۳۸۱ خانوار برآورد شد، که با طبقه‌بندی محله‌های شهر ایلام بر حسب پایگاه اجتماعی – اقتصادی به ۳ طبقه (پایین، متوسط، بالا)، از هر طبقه یک چندمحله با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شد. در مرحله بعد با توجه به سهم هر طبقه از محله‌ها از کل خانوارهای شهر، خانوارهای نمونه به روش نسبی از محله‌های نمونه انتخاب شدند. جدول (۱) تعداد نمونه را به تفکیک محله و شکل (۱) موقعیت محله‌های مورد مطالعه در شهر ایلام را نشان می‌دهد.

جدول (۱): حجم خانوارهای نمونه از محله‌های چهارگانه

منطقه	ناحیه	محله	تعداد پرسشنامه
۱	۱	سعدی	۱۲۵
۲	۱	بانبرز	۹۶
۳	۱	پیچ آشوری	۷۴
۴	۲	رزمندگان	۸۶

در این پژوهش ابتدا با استفاده از روش کتابخانه‌ای، اطلاعات موردنیاز در زمینه موضوع، جمع‌آوری و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی شناسایی شدند. سپس با استفاده از پرسشنامه اطلاعات موردنیاز از محله‌های موردمطالعه جمع‌آوری شد. همچنین روایی پرسشنامه خانوار با استفاده از پیش‌آزمون و پایایی آن با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ در محیط نرم‌افزاری SPSS معادل ۰/۸۵۸ تعیین شد که گویای هماهنگی و پایایی بالای داده‌ها است؛ همچنین روایی پرسشنامه با استفاده از روش محتوایی و صوری و براساس نظر متخصصین داخلی تأیید گردید. در نهایت با استفاده از روش آزمون فریدمن محله‌های موردنظر از نظر شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی رتبه‌بندی شدند.

یافته‌ها

در جدول (۲) مقادیر پارامترهای آماری مانند میانگین، میانه، واریانس، چولگی و کشیدگی برای ابعاد تاب‌آوری آورده شده است. با توجه به روش امتیازدهی، میانگین تاب‌آوری عددی است حداقل ۱ و حدا کثر ۵ که می‌توان عدد ۳ را به‌عنوان حد وسطی برای آن در نظر گرفت. به عبارت دیگر هر چه مقدار آن از ۳ کوچکتر و به ۱ نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده آسیب‌پذیری و هر چه مقدار آن از ۳ بزرگتر و به ۵ نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده تاب‌آوری است. در ادامه مقاله نمودارهای هیستوگرام (شکل ۲) نظر شهروندان در محلات ۴ گانه بررسی می‌شوند و تاب‌آوری شهر ایلام در بعد اجتماعی مورد نظر مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، هم مقادیر عددی و هم نمودارها نشان می‌دهند که وضعیت کنونی شهر ایلام از لحاظ تاب‌آوری اجتماعی و نیز در کل به‌طور کلی مطلوب ارزیابی نمی‌شود. با توجه به اینکه نباید صرفاً به قضاوتی که براساس پارامترهای آماری میانگین یا نمودارها به‌دست می‌آید اکتفا کرد و لازم است که برای قضاوت علمی حتماً از آمار استنباطی نیز استفاده شود و براساس مقدار آماره آزمون t تک نمونه‌ای یا مقدار احتمال (جدول ۲) در سطح اطمینان، ۹۵ درصد فرضیه پژوهش مبنی بر عدم تاب‌آوری مطلوب شهر ایلام پذیرفته می‌شوند.

هم مقادیر عددی و هم نمودارها و هم آزمون فرضیه‌ها به خوبی نشان می‌دهند که شهر ایلام در محلات ۴ گانه مورد مطالعه تاب‌آور نیست. به‌طور کلی عدم تاب‌آور بودن شهر ایلام در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنی‌دار است. با توجه به مقدار آماره آزمون (جدول ۳) در محلات مختلف ملاحظه می‌شود که محله سعدی بیشترین میانگین رتبه را دارا می‌باشد یعنی کمترین آسیب‌پذیری و بیشترین تاب‌آوری اجتماعی را دارد و محله بانبرز بیشترین میزان آسیب‌پذیری و کمترین میزان تاب‌آوری را دارا است.

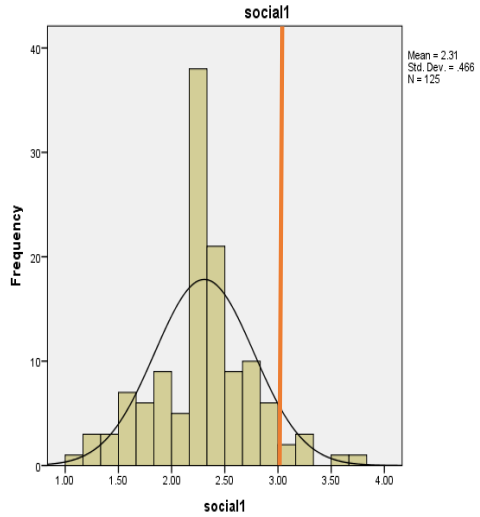

چگونگی توزیع میزان تاب‌آوری اجتماعی در محله سعدی

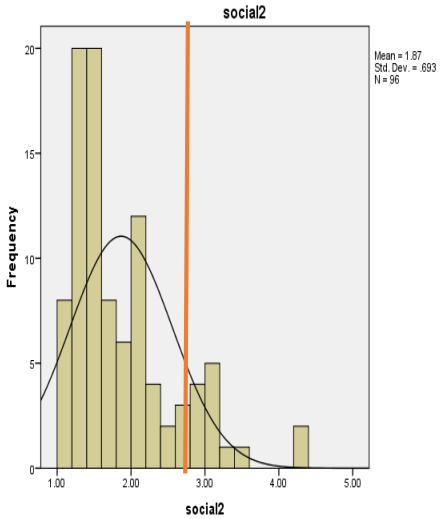

چگونگی توزیع میزان تاب‌آوری اجتماعی در محله بانبرز

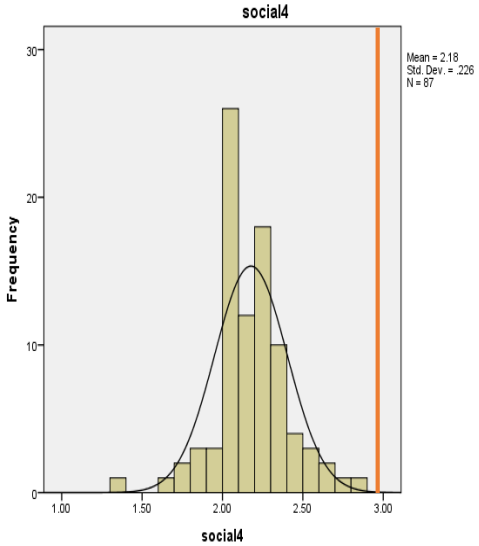

چگونگی توزیع میزان تاب‌آوری اجتماعی در محله رزمندگان

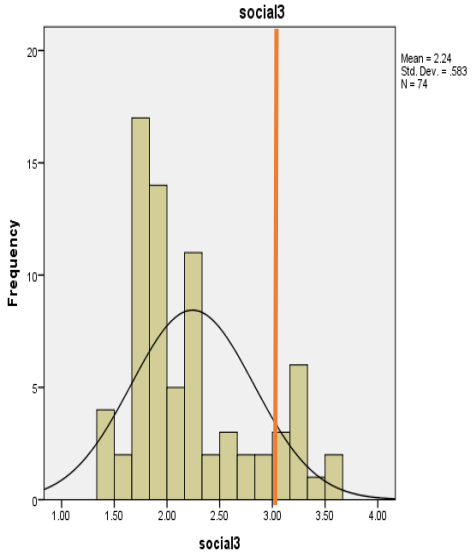

چگونگی توزیع میزان تاب‌آوری اجتماعی در محله پیچ آشوری

شکل (۲): نمودارهای هیستوگرام نظر شهروندان در محلات ۴ گانه

جدول (۲): میزان تاب‌آوری محله‌های ۴ گانه انتخابی شهر ایلام

محله‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	سطح معنی داری	مقدار t	تأیید یا عدم تأیید فرضیه
سعدی	۲/۳۰۷	۰/۴۶۶	۱۲۴	۰/۰۰۰	-۱۶/۶۰۹	تأیید
بانبرز	۱/۸۶۵	۰/۶۹۳	۹۵	۰/۰۰۰	-۱۶/۰۳۲	تأیید
پیچ آشوری	۲/۲۴۲	۰/۵۸۲	۷۳	۰/۰۰۰	-۱۱/۱۸۴	تأیید
رزمندگان	۲/۱۷۷	۰/۲۲۶	۸۶	۰/۰۰۰	-۳۳/۹۳۴	تأیید

جدول (۳): رتبه محله‌های ۴ گانه انتخابی در سنجش میزان تاب‌آوری اجتماعی

محله ها	مقدار آماره آزمون	سطح معنی داری	درجه آزادی	میانگین رتبه	رتبه تاب‌آوری
سعدی	۵۲/۷۴۸	۰/۰۰۰	۳	۳/۱۰	۱
رزمندگان				۲/۷۴	۲
پیچ آشوری				۲/۵۲	۳
بانبرز				۱/۶۴	۴

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام این پژوهش بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی شهر ایلام بود که به روش توصیفی – تحلیلی با استفاده از داده‌های میدانی صورت گرفت. چنانچه از بررسی نتایج به عمل آمد می‌توان چنین استنباط نمود که تاب‌آوری اجتماعی در شهر ایلام در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. این میزان در محلات انتخابی شهر ایلام متفاوت است به طوری که در محله سعدی شهر ایلام بیشترین میزان تاب‌آوری و کمترین آسیب‌پذیری و در محله بانبرز بیشترین آسیب‌پذیری و کمترین تاب‌آوری را می‌توان مشاهده نمود. این نتیجه با پژوهش نوروزی و همکاران (۱۳۹۶) به لحاظ رتبه‌بندی نواحی تاب‌آور از نظر بعد اجتماعی با نتایج پژوهش حاضر همسو است. همچنین با پژوهش جعفریان و همکاران (۱۳۹۶)، محمدی و همکاران (۱۳۹۶) به لحاظ میزان تاب‌آوری اجتماعی پایین همسو اما با پژوهش پیران و همکاران (۱۳۹۶) و فرزاد و

همکاران (۱۳۹۲) به دلیل دستیابی به تاب‌آوری اجتماعی بالا در مناطق موردنظر غیر همسو است. محله سعدی ایلام به علت قرارگیری در مرکز شهر ایلام و با توجه به اینکه ساکنان آن نسبت به سایر نقاط شهر از میزان هویت و احساس تعلق بیشتری برخوردار هستند، بنابراین به مسائل اجتماعی و مشارکت در امور محله نسبت به سایر محلات شهر ایلام توجه بیشتری دارند، روابط و تعاملات اجتماعی در این محله بیشتر است و ساکنان آن از آگاهی، اعتماد و انعطاف‌پذیری بیشتری برخوردارند. اما در محله بانبرز به علت قرارگیری در حاشیه شرقی شهر ایلام و سکونت مهاجرین روستا–شهری از نظر وضعیت اجتماعی مطلوب نیست. در این محله میزان جرم و جنایت، هنجارها و آسیب‌های اجتماعی نسبت به سایر محلات شهر ایلام بیشتر است. به علت سکونت اقشار مختلف در این محله همبستگی، انسجام و احساس تعلق کمتری در این محله مشاهده می‌شود، بنابراین ساکنان نسبت به رویدادها، آسیب‌ها و هنجارهای اجتماعی در این محله بی‌تفاوت‌ترند. نابرابری‌های اجتماعی، عدم توزیع مناسب درآمد، عدم دسترسی به امکانات، عدم آگاهی ساکنان در رابطه به مسائل اجتماعی، عدم همکاری مردم با مسئولان و ... از دیگر مسائل اجتماعی محله بانبرز به شمار می‌آیند که همه این موارد تاب‌آوری پایین این محله را موجب شده است. محله‌های رزمندگان و پیچ آشوری نیز به ترتیب رتبه‌های دوم و سوم از لحاظ تاب‌آوری اجتماعی دارا بودند. این محله‌ها نیز از لحاظ میزان تاب‌اوری اجتماعی در سطح مطلوبی قرار نداشتند اما نسبت به محله بانبرز از وضعیت بهتری برخوردارند.

در نهایت می‌توان اشاره نمود که شهر ایلام به طور کلی از وضعیت تاب‌آوری اجتماعی مناسبی برخوردار نیست و این امر در بروز سوانح طبیعی و انسانی به مشکلات بسیاری مواجه خواهد بود. چنانچه در بروز سیلاب سال ۱۳۹۴ و زلزله‌های سال ۱۳۹۶ شهر دچار بی‌نظمی و آشفتگی شد. همچنین باعث شد مسئولان در رابطه با مدیریت بحران شهر، کنترل رفت و آمدها، حفظ آرامش ساکنان، رساندن کمک‌های اولیه به شهروندان آسیب‌دیده با مشکلات زیادی رو به رو شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود برای جلوگیری از بروز چنین حوادث و بی‌نظمی‌هایی اقدامات ذیل صورت گیرد:

– آگاه نمودن ساکنان در زمینه مسائل اجتماعی و آموزش آنها برای مشارکت و همکاری در مواقع بحرانی

– ترویج مشارکت محلی و احیای پتانسیل جوامع سنتی برای مدیریت محلی (ایجاد نهادهای توسعه محلی) و نهادسازی‌های غیررسمی به‌خصوص در زمینه ترویج مدیریت بحران از طریق ایجاد شورایاری محله

– ارائه خدمات اجتماعی همچون مراکز آموزشی، ارتقای شرایط بهداشتی و درمانی محله‌ها

– بهبود فضای کسب و کار برای ارتقای درآمد افراد کم‌درآمد و توزیع مناسب درآمدها

– افزایش میزان اعتماد و همکاری بین ساکنان و مسئولان شهری از طریق حضور مسئولان در جلسات هم‌اندیشی مردم محلات به منظور رفع مشکلات محله

– ایجاد دفاتر مدیریت بحران در محله‌های شهر ایلام به ویژه مناطق آسیب‌پذیر به منظور هدایت ساکنان به سوی مقاوم‌سازی و نوسازی بناها

– آموزش ساکنان و اقشار آسیب‌پذیر برای شناخت مسائل و چالش‌های ایمنی موجود در ابعاد مختلف در مواجهه با بحران برای به حداقل رساندن آسیب‌ها

– توجیه ساکنان محلات نسبت به اهمیت بیمه و ایجاد مشوق‌ها و تخفیف‌هایی برای ترغیب آنها به بیمه خانواده و ابنیه.

منابع

- استراتژی بین‌المللی سازمان ملل متحد برای کاهش بلایای طبیعی، (۱۳۹۱)، «*چارچوب کاری هیوگو برای سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۱۵، ایجاد تاب‌آوری ملل و جوامع محلی در برابر بحران‌ها، سازمان ملل متحد*»، ولی زاده، زهره؛ رحمانی، مریم؛ میرطاهری، میثم؛ ویرایش اول، ایران، تهران.
- پرتوی، پروین، بهزادفر، مصطفی، شیرانی، زهرا، (۱۳۹۵)، «طراحی شهری و تاب‌اوری اجتماعی بررسی موردی: محله جلفا اصفهان»، *دو فصلنامه دانشگاه هنر، نامه معماری و شهرسازی*، شماره ۱۷، ۱۱۶-۹۹.
- پژوهشکده سوانح طبیعی، (۱۳۹۴)، «*گزارش مقدماتی سیل استان ایلام و شهرستان کوهدشت استان لرستان (تاریخ وقوع ۷ آبان ۱۳۹۴)*»، صفحات ۲۵-۱.
- پیران، پرویز، اسدی، سعیده، دادگر، نیکو، (۱۳۹۶)، «بررسی نقش تاب‌آوری اجتماعی در موفقیت فرایند بازسازی (مطالعه موردی: جوامع روستایی درب آستانه و باباپشمان پس از زلزله سال ۱۳۸۵ دشت سیلاخور، استان لرستان)»، *فصلنامه مسکن و محیط روستا*، شماره ۱۵۷، ۱۰۰-۸۷.
- جعفریان، نغمه، حاتمی‌نژاد، حسین، مبهوت، محمدرضا، (۱۳۹۶)، «ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی و اقتصادی در برابر زلزله (مطالعه موردی: بجنورد)»، *فصلنامه علمی پژوهشی امداد و نجات*، سال ۹، شماره ۱، ۲۶-۱۵.
- حیدری، شاهین، (۱۳۸۸) ، «*در جستجوی هویت شهری ایلام*»، تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری .
- رضایی، محمدرضا، (۱۳۹۲)، «ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی و نهادی جوامع شهری در برابر سوانح طبیعی مطالعه‌ی موردی: زلزله‌ی محله‌های شهر تهران»، *دو فصلنامه علمی و پژوهشی مدیریت بحران*، شماره سوم، ۳۸-۲۷.
- رمضان‌زاده، مهدی و بدری، علی، (۱۳۹۳)، «تبیین ساختارهای اجتماعی- اقتصادی تاب-آوری جوامع محلی در برابر بلایای طبیعی با تاکید بر سیلاب مطالعه‌ی موردی: حوضه‌ی گردشگری چشمه کیله تنکابن و سردآبرود کلاردشت»، *جغرافیا*، سال ۱۲، شماره ۴۰، ۱۳۱-۱۰۹.
- رمضان‌زاده لسبویی، مهدی، (۱۳۹۲)، «*ساختارهای اجتماعی- اقتصادی تاب‌آوری ساکنین نواحی روستایی در برابر بلایای طبیعی با تأکید بر سیلاب (حوزه چشمه کیله تنکابن و سردآبرودکلاردشت)*»، رساله دکتری، دانشگاه تهران.
- فرزاد بهتاش، محمدرضا، کی‌نژاد، محمدعلی، پیربابایی، محمدتقی، عسگری، علی، (۱۳۹۲)، «ارزیابی و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری کلان شهر تبریز»، *نشریه هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی*، دوره ۱۸، شماره ۳، ۴۲-۳۳.
- کاظمی، داوود (۱۳۹۴)،« *تدوین چارچوب مفهومی جهت سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر تاب‌آوری شهر در برابر بحران (زلزله)، مطالعه موردی شهر تهران*»، رساله دکتری، دانشگاه علوم و تحقیقات تهران.
- محمدی، اکبر، آشوری، کسری، بشیررباطی، محمد، (۱۳۹۵)، «تبیین و ارزیابی مؤلفه‌های تاب‌آوری نهادی و اجتماعی در سکونتگاه‌های خودانگیخته شهری مطالعه موردی: ناحیه منفصل شهری نایسر شهر سنندج»، *فصلنامه مطالعات شهری*، شماره ۲۲، ۸۸-۷۵.
- مهندسین مشاور بعد تکنیک، (۱۳۹۲)، «*طرح جامع شهر ایلام*»، اداره راه و شهرسازی.
- نوروزی، اکرم، سرور، رحیم، مهدوی حاجیلوئی، مسعود، (۱۳۹۶)، «سنجش مؤلفه‌های مؤثر اجتماعی در تاب‌آوری منطقه ۲۱ شهر تهران»، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، سال سی و دوم، شماره چهارم، زمستان شماره پیاپی ۱۲۷، ۱۰۴-۸۶.
- Aldrich, D. P. (2012), "*Building Resilience Social Capital in Post – Disaster Recovery*", University of Chicago Press, pp.127-130.
- Chelleri, L. (2012), "From the Resilient City to Urban Resilience", *A review Essay on Understanding and Integrating the Resilience Perspective for Urban Systems Documents*, Vol. 58, No. 2., PP. 287-306.
- Colburn. Lisa, Seara.Tarsila, (2011), "*Resilience, vulnerability, adaptive capacity, and social capital*", 2nd National Social Indicators Workshop, NOAA FISHERIES SERVICE.
- Collins English Dictionary, (2014), "*Pioneers in dictionary*", publishing since 1819.
- Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burtan, C., Evans, E., Tate, E., Webb, J. (2008), "A Place- Based Model for Understanding Community Resilience to Natural Disasters", *Global Environmental Change*, Vol. 18, No. 4.,pp. 598 – 606., doi: 10.1016/ j, Gloenvcha, 2008. 07.013.

- Folke, C., Carpenter, S., Walker, B., Scheffer, M., Chapin, T., Rockstorm, J. (2010), "Resilience Thinking: Integrating Resilience" , *Adaptability and Transformability, Ecology and Society*, Vol. 15., No. 4., pp.78-83
- Ghadiri. M, Roknodin Eftekhari. A. R, Parhizgar. A, Shaian. S. (2008), "An Analysis of theoretical perspectives of community vulnerability to Natural Hazards", *Journal of human sciences MODARES*, 1-23. p: 9. (In Persian)
- Institute of British Columbia, Office of Applied Research, (2012), "*Rural Disaster Resilience Planning Guide Assessing risks and building resilience for disasters in rural, remote andcoastal communities*".
- Lei, Y., Wang. J. a., Yue, Y., Zhou, H., Yin, W. (2013), "Rethinking the Relationships of Vulnerability, Resilience, and Adaptation from a Disaster Risk Perspective", *Natural Hazards*, Vol. 70, No. 1., pp.609-627, doi:10. 1007/ s12069- 013- 0831- 7.
- Lucini, B. (2015), "Disaster Resilience from a Sociological Perspective Exploring", *Three Italian Earthquakes as Models for Disaster Resilience Planning*, Vol. 25, No. 4., Pub. Springer.
- Maguire, B.; Hagan, P. (2007) "Disasters and communities: understanding social resilience," the *Australlian journal of emergency management*, 22 (2), pp. 16-19.
- Mayunga, J.S. (2009), "*Measuring the Measure A Multi– Dimensional Scale Model To Measure Community Disaster Resilience in The U.S*", Gulf Coast Region (Doctora) Texas A and M University
- Mitchell, T., Harris, K. (2012), "*Resilience a Risk Management Approach*", Background Note, ODI.
- Oxfam (2005) "*The tsunami's impact on women",* Oxfam International.
- Schouten, Marleen, Van Der Heide, Martinjn, Heijman, Win, (2009), "Resilience of Social-Ecological systems in European rural areas: Theory and prospects", *113th EAAE Seminar "THE ROLE OF KNOWLEDGE, INNOVATION AND HUMAN CAPITAL IN MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE AND TERRITORIAL RURAL DEVELOPMENT", Belgrade, Republic of Serbia,December 9-11, 2009.*
- Yee-Melichar, Darlene; Renwanz, Boyle; Andrea, J.; Wanek, Linda, B. & Pawlowsky, Sarah (2014) "Geriatric Rehabilitation and Resilience from a cultural perspective," *Geriatric Nursing xxx*, pp. 451–454.